

І.О.Сасіна

к. психол. н., доцент
ІКПП, НПУ імені М.П.Драгоманова
(м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ЗОСЕРЕДЖЕНОСТІ УВАГИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗІ ЗНИЖЕНИМ ЗОРОМ

У статті представлені результати констатувального дослідження особливостей динаміки зосередженості уваги у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором.

Ключові слова: *розвиток уваги, динаміка зосередженості уваги, діти старшого дошкільного віку, знижений зір, пограничний зір, рухова активність, пізнавальна активність.*

З погляду сучасної психології, розглядається дві теорії уваги: згідно першої – увага визначається як самостійна форма психічної діяльності, яка має велике значення для розвитку пізнавальної діяльності та поведінки людини (П.Я.Гальперін). Відповідно до другої теорії, увага – це особлива форма психічної активності людини, яка є динамічною складовою усіх видів психічних процесів (Б.Г.Ананьєв, Л.П.Григор'єва, М.М.Ланге, О.Р.Лурія, С.Л.Рубінштейн та інші).

В сучасній тифлопсихології увага згідно другої теорії, так було проведено ряд досліджень, в яких розкривається вплив уваги на особливості діяльності при порушеннях зору (М.І.Земцова, В.П.Єрмаков, О.Г.Литвак, І.С.Моргуліс та ін.).

Зокрема, дослідження І.С.Моргуліса [1] вказують на значну роль діяльності, в процесі якої розвиваються пам'ять і увага, удосконалюються мисленнєві процеси. «Головним фактором, який визначає успіх пізнавальної діяльності при порушеннях зору, є розвиток вищих психічних процесів, в тому числі і довільної уваги. Такий розвиток відбувається в процесі навчання, трудової і громадської діяльності» [1, с. 23-24].

Таким чином, для дослідження розвитку уваги у дітей старшого дошкільного віку необхідно застосовувати комплекс

психодіагностичних методик, який обов'язково б передбачав вивчення уваги в провідному для даного віку виді діяльності. Варто визначити важливе значення сформованості вміння дітей старшого дошкільного віку зосереджувати увагу протягом заняття, оскільки цей показник впливатиме на подальшу успішність їх навчання в школі.

Для вивчення особливостей динаміки зосередженості уваги дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором ми використали *метод психологічного спостереження* (методика М.В.Гамезо [2, с.26-28]), яке проводилось кожного дня протягом місяця. Для спостереження був обраний час найвищого рівня працездатності дитини, а саме друге навчальне заняття. У зборі матеріалів були задіяні студенти-члени наукового гуртка кафедри тифлопедагогіки в рамках досліджуваної теми «Особливості динаміки уваги дошкільників з порушеннями зору». Спостереження на занятті проводилось лише за однією дитиною, що дало можливість цілеспрямовано і планомірно визначити динаміку зосередженості, а також оцінити її кількісно і якісно.

За станом зорової функції досліджувані були розподілені на три категорії: з нормальною гостротою зору, з пограничною гостротою зору ($vis = 0,5 - 1,0$), зі зниженою гостротою зору ($vis = 0,05 - 0,4$).

В протоколі спостереження фіксували:

1. відрізки часу в хвилинах: 1 - 5 хв., 6 - 10 хв., 11 - 15 хв., 16 - 20 хв., 21 - 25 хв.;
2. хід заняття, де вказувались його основні структурні етапи: актуалізація опорних знань, подача нового матеріалу, повторення і закріплення;
3. факти спостереження, а саме перевага мимовільної чи довільної уваги, зовнішній прояв властивостей уваги – стійкість, концентрація, розподіл, переключення (нахиляє тулуб вперед, пошукові рухи очей, затримка подиху при поясненні матеріалу тощо) та порушень уваги – розсіяності, відволікання та інертності (тре очі руками, не може виконати завдання до кінця, має рухову розгальмованість, сонливість та інше);
4. примітки, де вказували основні способи саморегуляції діяльності дитиною чи причини відволікання під час діяльності.

На основі даних протоколу здійснювали індивідуальне оцінювання зосередженості уваги дитиною на занятті під час кожного відрізка часу за чотирьохбальною системою [2, с. 26-28]. Для кількісного аналізу результатів спостереження нами були розроблені наступні критерії:

5 балів – для включення в заняття достатньо 2-х хвилин, дитина дуже уважна і старанна, дисциплінована, від заняття не відволікають сторонні впливи, проявляє інтерес до виконуваної діяльності, вміє самотійно її контролювати;

4 – для включення в заняття достатньо 3-х хвилин, дитина достатньо уважна, сумлінно виконує вимоги педагога, рідко відволікається (тільки на зовнішні подразники), увага знижується у ситуаціях, коли необхідно діяти самотійно, під час заняття проявляє інтерес, але потребує контролю з боку педагога;

3 – для включення в заняття потрібно від 3-х до 4-х хвилин, дитина достатньо часто відволікається, буває порушує дисципліну, на 15-й хвилині заняття виникають прояви рухового неспокою, після чого довго не може зосередитись для виконання завдання, потребує постійного контролю з боку педагога;

2 – для включення в заняття потрібно більше 4-х хвилин, дитина не здатна довго зосереджувати увагу, не може виконати завдання до кінця, втомлюється на 10-й хвилині заняття, займається сторонніми справами, не орієнтується в тому, що відбувається на занятті.

Під час спостереження нами були виділені 3 види прояву активності дітей на занятті:

- ✓ підвищена рухова активність,
- ✓ знижена рухова активність,
- ✓ пізнавальна активність.

Підвищена рухова активність (ПРА) характеризується наступними ознаками: окремі мовленнєві висловлювання, не пов'язані зі змістом заняття, гучне і прискорене мовлення, часте і поверхневе дихання, підвищена метушливість, різкі рухи головою, зайві рухові дії, часта зміна пози тіла, очі блистять, яскрава жестикуляція.

Знижена рухова активність (ЗРА) характеризується такими ознаками: сонливий стан, часті позіхи, уповільнене, маловиразне, тихе мовлення, очі і рот напіввідкриті, уповільнені, в'ялі рухи, поза тіла змінюється рідко.

Пізнавальна активність (ПА) проявляється у наступному: спокійна, зручна, невимушена поза, мовлення спокійне, правильне і виразне, рухи вільні, погляд зосереджений на педагогові.

Детальний аналіз активності дітей протягом заняття дозволив нам виявити переваги того чи іншого виду для кожної досліджуваної категорії.

Результати оцінювання зосередженості уваги дітьми старшого дошкільного віку на занятті подано в табл. 1.

Таблиця 1

**Результати оцінювання зосередженості уваги на занятті
(в балах)**

Категорії дітей	Середній бал на відрізках заняття				
	1-5 хв.	6-10 хв.	11-15 хв.	16-20 хв.	21-25 хв.
Нормальний зір	4	4,5	4,1	4,2	4,4
Пограничний зір	4,2	4,4	4	4,1	4,2
Знижений зір	4,5	4,6	3,6	3,8	3,8

Аналіз результатів спостереження показав, що під час вступної частини заняття (1-5 хв.) у всіх категорій дітей рівень зосередженості проявляється приблизно на одному рівні. У дітей з нормальним зором воно оцінене на 4 бали, з пограничним – на 4,2 і зниженим – на 4,5. Під час наступного інтервалу часу у досліджуваних без порушень зорового аналізатору і з пограничною гостротою зору спостерігається значне підвищення зосередженості уваги (4,5 – нормальний зір, 4,4 – пограничний зір), що обумовлене тим, що педагоги забезпечили організацію уваги у дітей для сприймання нового матеріалу, використовуючи при цьому, як правило, ігрові методи. Таким чином, за допомогою сюрпризних моментів, неочікуваних для дітей, цікавих і яскравих казкових розповідей –

педагоги змогли привернути увагу дітей та викликати їх пізнавальну активність на 6-10 хвилинах заняття. У категорії зі зниженим зором зосередженість уваги на даному проміжку часу значно не змінилася відносно до 1-5 хвилин заняття (середній оціночний бал – 4,6).

Основна частина заняття (11-20 хв.) характеризувалася зниженням пізнавальної активності у всіх категорій дітей. На 11-15 хвилині роботи зосередженість у досліджуваних з нормальним зором в середньому було оцінене на 4,1 бали, з пограничним – на 4 і зниженим – на 3,6, що значно нижче попереднього відрізка часу. На 15-16 хвилині заняття серед всіх досліджуваних категорій виник легкий шум, сміх, діти піднімалися з місця, крутили головою тощо. При зниженому зорі характерним було те, що діти терли очі, низько нахилилися над столом, іноді лягали на нього, весь час маніпулювали одним предметом. Саме в цей період часу вихователями були проведені фізкультхвилинки, які дозволили зняти втому у дітей, завдяки чому і дещо підвищилась зосередженість на наступному проміжку часу: у категорії з нормальним і з пограничним зором на 0,1 бал, а у дітей зі зниженим зором – на 0,2 бали.

У заключній частині заняття (21-25 хв.) зосередженість уваги у досліджуваних з нормальним і пограничним зором підвищилась відповідно до 4,4 і 4,2 балів, у дітей зі зниженим зором рівень зосередженості не змінився. На даному структурному етапі заняття педагоги спільно з дітьми підводили підсумки роботи, а похваллення серед дітей і їх готовність вступити в діалог спостерігалась лише під час оцінювання їх діяльності.

Наприклад, Вероніка К. (ністагм сер. ст., збіжна співдружнн акомодацийна косоокість, амбліопія OS, гострота зору з корекцією - 0,4/0,1) швидко включилася у роботу, уважно прослухала оповідання і дала відповідь на всі запитання, погляд був спрямований на тифлопедагога, дівчинка була спокійна і впевнена; наступне завдання успішно виконати не змогла (придумати розповідь про дельфіна), вона кілька разів починала відповідати, але уривками, в результаті чого речення між собою не були пов'язані, було помітно, що вона переживає – мовлення було емоційне і швидке, весь час почісувала собі волосся, терла очі; після закінчення даного завдання

була проведена фізкультхвилинка. Вероніка К. з задоволенням виконувала всі запропоновані вправи; по закінченню тифлопедагог запропонувала дітям дидактичну гру – пояснення умов гри вона до кінця не дослухала, схопилася з місця і емоційно почала розповідати, що в неї є дома така гра, під час гри викрикувала, яскраво жестикулювала, через що відволіклася і не змогла зібрати зображення з частинок; під час заключної частини виявилось, що дівчинці найбільше сподобалось оповідання про дельфіна.

Розглянемо як проявляється активність досліджуваних категорій дітей протягом заняття (табл. 2).

Таблиця 2

Прояв активності дітей старшого дошкільного віку протягом заняття (%)

Категорії дітей	1-10 хв.			11-20 хв.			21-25 хв.		
	ПРА	ЗРА	ПА	ПРА	ЗРА	ПА	ПРА	ЗРА	ПА
Нормальний зір	39,3	17,9	42,3	35,7	28,6	35,7	28,6	21,4	50
Пограничний зір	34,8	26,1	39,1	37	30,4	32,6	39,1	26,1	34,8
Знижений зір	29	34,2	36,8	26,3	47,4	26,3	26,3	44,7	29

З табл. 2 видно, що під час заняття, діти з нормальною гостротою зору, на відміну від інших категорій досліджуваних, найбільше проявили пізнавальну активність (в першій його частині – 42,3%, в основній частині – 35,7%, в заключній частині – 50%).

Як свідчать дані, у категорії з пограничною гостротою зору переважає поступове підвищення рухової активності від початку заняття (34,8%) до його кінця (39,1%). Більшість дітей мали косоокість і різні ступені амбліопії в період плеоптичного лікування.

Як ми бачимо з даних табл. 2 у досліджуваних зі зниженим зором найбільше протягом заняття проявляється зниження рухової активності (від 34,2% на початку заняття, 47,4% в основній частині заняття до 44,7% в заключній частині заняття). З даних результатів випливає, що при зниженій гостроті зору діти втомлюються під час навчального заняття швидше, ніж інші категорії однолітків. Переважну більшість склали діти, які страждали такою зоровою

патологією, як часткова атрофія зорового нерва, амбліопія, яка виникла внаслідок оперованої катаракти, глаукома, ускладнена міопією і високі ступені міопії і гіперметропії, часто ускладнені амбліопією з вираженими змінами на очному дні.

Аналізуючи результати спостереження, ми прийшли до висновку, що:

1. діти з нормальним і пограничним зором найбільше зосереджені на 6-10 хвилині заняття після чого відбувається поступовий спад уваги, що є характерним для дітей старшого дошкільного віку [6], а починаючи з 16-17 хвилини увага дітей поступово зосереджується і на останньому проміжку часу (20-25 хв.) майже доходить до максимального рівня, визначеного на початку заняття для цих категорій досліджуваних;

2. у дітей зі зниженим зором найбільший рівень зосередженості уваги проявляється у перші 10 хвилин заняття, після чого воно різко знижується і тільки після фізкультхвилинки відмічається незначне підвищення, однак це не чинить суттєвого впливу на пізнавальну активність дитини до кінця заняття.

3. протягом заняття у дітей зі зниженим зором проявляється зниження рухової активності, в той час як у досліджуваних з пограничною гостротою зору, навпаки, було помічене підвищення рухової активності.

Визначені нами особливості динаміки зосередженості уваги дітей зі зниженим зором протягом заняття дозволяють акцентувати увагу на дотриманні умов організації навчально-виховного процесу, а саме:

1. чітка організація заняття;
2. впорядкованість робочого місця;
3. дотримання гігієнічних норм навчально-виховного процесу;
4. режим праці і відпочинку.

Чітка організація заняття. На занятті під час актуалізації опорних знань дітям зі зниженим зором необхідно пояснити життєву необхідність нового матеріалу, пропонувати з однієї теми кілька різноманітних завдань, надавати дитині лаконічні інструкції, це пробудить інтелектуальний інтерес у неї до змісту і результатів

діяльності, що сприятиме подоланню інертності уваги на навчальному занятті (І.С.Моргуліс, Є.П.Синьова, С.В.Федоренко [1, 4, 5]).

Важливо чітко дозувати навантаження на заняття, а на певний відрізок часу давати лише одне завдання, якщо воно достатньо об'ємне – поділити його на частини і періодично контролювати хід виконання кожної з них. Таким чином дитина з порушеннями зору вчиться свідомо і осмислено переключати увагу з одного об'єкта на інший або з однієї діяльності на іншу, що зменшує відволікання під час заняття.

Тривалість безперервної роботи зорового аналізатора під час предметно-практичної діяльності не повинна перевищувати 7 хвилин для дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором (для дітей з складною зоровою патологією до 5 хвилин). З недотриманням даної вимоги виникає виснаження уваги і дитина не здатна повноцінно працювати до кінця заняття.

Впорядкованість робочого місця. Педагогу варто обладнати та навчальне приладдя для використання на занятті розташовувати у себе на столі або на чітко визначеному місці робочої поверхні столу, при цьому роздатковий матеріал повинен бути закритий до моменту його використання на занятті для того, щоб не допустити відволікання уваги дітей на занятті. Важливо завчасно ретельно продумати розташування посібників з урахуванням гостроти і характеру зору, а також використання індивідуальних підставок для розглядання об'єкта, картинок.

Дотримання гігієнічних норм навчально-виховного процесу.

Дослідження зорової працездатності дітей, проведене відомим науковцем в галузі спеціальної психології Л.П.Григор'євою [3]).

, показало, що візуальний комфорт залежить від наступних показників:

- ✓ загальної освітленості, яка визначає адаптаційний рівень очей;
- ✓ розташування джерела світла по відношенню до напрямку зору;
- ✓ обмеження засліплюючої дії джерела світла;

✓ уникнення тіні та інше.

Тому серед інших гігієнічних умов важливе місце займають вимоги до штучного і природного освітлення (згідно з ДСанПІН 5.5.2.008-01), дотримання яких дозволяє попередити зорову втому у дітей з порушеннями зору. Навіть при максимальному використанні природного світла, діти з порушеннями зору потребують штучного освітлення, тут слід надавати перевагу люмінесцентним лампам, які розташовують для підсвітлення класної дошки і на робочому місці дитини. Для дітей зі зниженим зором дуже важливим є ступінь рівномірного освітлення робочої поверхні, не можна допускати великої різниці в освітленні між робочою поверхнею і оточуючим простором, це призводить до підвищеної втоми і зниження зосередженості уваги.

Також під час заняття педагогу потрібно слідкувати за позою дітей при сидінні, оскільки діти зі зниженим зором, нахилившись низько під час роботи з навчальними посібниками, затінюють робочу поверхню, через що освітленість сторінки значно знижується. Крім того, неправильна постава створює несприятливі умови для функціонування багатьох органів і систем, в тому числі і органу зору, на що вказує в своїх роботах Е.С.Аветісов. Відстань від очей до навчального матеріалу чітко визначена при різній гостроті зору, якщо ж дитина нахилиється нижче, ніж потрібно, це призводить до спастичного стану акомодацийних м'язів ока, через що у дитини знижується стійкість та вибірковість уваги, і вона не здатна діяти самостійно.

Режим праці і відпочинку. Однією з причин порушення уваги дітей на занятті є порушення режиму праці і відпочинку, тому серед навчального заняття важливо провести фізкультхвилинку, яка забезпечить зміну статичної пози і створить можливість для короточасного відпочинку (Б.В.Сермєєв, Є.П.Синьова, Б.К.Тупоногов, С.В.Федоренко [4, 5] та ін.). Фізкультхвилинки, як правило, проводяться в середині заняття, після появи перших ознак втоми у дітей, вони складаються з різноманітних рухових дій, крім того, важливо, щоб вправи, які пропонуються дітям, включали і гімнастику для очей для покращення зорової працездатності.

Ефективне педагогічне керівництво увагою дітей зі зниженим зором є важливою умовою розширення їх пізнавальних можливостей, що в свою чергу сприяє раціональному використанню педагогами порушених функцій зору у даній категорії дітей та стає важливим засобом виховного впливу на них.

Список літератури

1. Акимущкин В. М. Основы тифлологии : Психолого-педагогические основы социально-трудовой адаптации инвалидов по зрению / В. М. Акимущкин, И. С. Моргулис. – К : Рад. школа, 1980. – 64 с.
2. Возрастная и педагогическая психология : учеб. пособие для студентов всех специальностей педагогических вузов / ред. М. В. Гамезо, М. В. Матюхиной, Т. С. Михальчик — М. : Педагогическое общество России, 2003. — 512с.
3. Григорьева Л. П. Проблема компенсации нарушений перцептивно-когнитивного развития детей (экспериментально-теоретический аспект) / Л. П. Григорьева. // Дефектология. – 1999. – № 2. – С.9–17.
4. Синьова Є.П. Тифлопедагогіка : підручник / Є. П. Синьова, С. В. Федоренко. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 325 с.
5. Синьова Є. П. Тифлопсихологія : підручник / Є. П. Синьова. – К. : Знання, 2008.- 365 с.
6. Усова А. П. Обучение в детском саду / А. П. Усова. – М. : Просвещение, 1970. – 208 с.

References

1. Akimushkin V. M. Osnovy tiflogologii : Psihologo-pedagogicheskie osnovy sotsilno-trudovoy adaptatsii invalidov po zreniyu / V. M. Akimushkin, I. S. Morgulis. – K : Rad. shkola, 1980. – 64 s.
2. Vozrastnaya i pedagogicheskaya psihologiya : ucheb. posobie dlya studentov vseh spetsialnostey pedagogicheskikh vuzov / red. M. V. Gamezo, M. V. Matyuhinoy, T. S. Mihalchik — M. : Pedagogicheskoe obshchestvo Rossii, 2003. — 512s.
3. Grigoreva L. P. Problema kompensatsii narusheniy pertseptivno-kognitivnogo razvitiya detey (eksperimentalno-teoreticheskiy aspekt) / L. P. Grigoreva. // Defektologiya. – 1999. – # 2. – S.9–17.
4. Syniova E.P. Tyflopädagogika : pidruchnik / E. P. Syniova, S. V. Fedorenko. – K. : NPU Imeni M.P. Dragomanova, 2009. – 325 s.
5. Sinova E. P. Tiflopsihologiya : pidruchnik / E. P. Syniova. – K. : Znannya, 2008.- 365 s.
6. Usova A. P. Obuchenie v detskom sadu / A. P. Usova. – M. : Prosveschenie, 1970. – 208 s.

Сасина И.А. Особенности динамики сосредоточенности внимания у детей старшего дошкольного возраста со сниженным зрением

В статье представлены результаты констатирующего эксперимента по исследованию особенностей динамики сосредоточенности внимания у детей старшего дошкольного возраста со сниженным зрением.

Ключевые слова: развитие внимания, сосредоточенность внимания, дети старшего дошкольного возраста, сниженное зрение, пограничное зрение, двигательная активность, познавательная активность.

Sasina I.A. Features of attention dynamics in children of older preschool age with low vision

The article presents the results of a state-of-the-art experiment on the study of the dynamics of attention concentration in children of older preschool age with reduced vision.

Key words: development of attention, concentration of attention, children of senior preschool age, reduced vision, borderline vision, motor activity, cognitive activity.

Статтю подано до друку 05.03.2015 р.

Статтю прийнято до друку 07.03.2015 р.

УДК 930.1:159.947-056.262

Ярич О.Я.

Аспірант

НПУ імені М.П.Драгоманова (м. Київ)

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ І ЗАРУБІЖНІЙ ТИФЛОЛОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Статтю присвячено питанням аналізу історичного аспекту дослідження волі в тифлопсихології та у вітчизняній і зарубіжній літературі. Визначено та вивчено етапи розвитку волі як психічного процесу.

Виявлено, що у визначенні волі між фахівцями немає єдності і це ускладнює її пізнання. У різних галузях знань тлумачення волі має свою специфіку та суттєві відмінності. При цьому в концепції більшості підходів можна виділити такі спільні ознаки: свідомо спрямованість, регуляторні функції, необхідність долаття перешкод. Показано, що можна розглядати волю як свідому активність особистості, яка спрямована на подолання перешкод, що виникають на шляху досягнення мети діяльності.

Ключові слова: воля, вольова регуляція, «надвольова» поведінка, квазіпотреба, свідомість, емоційно-вольова регуляція, мотивація, діти з порушеннями зору.

Проблема волі як психічного процесу є однією з найскладніших та недостатньо досліджених, має багато суперечностей у поглядах щодо її змісту, механізмів прояву та умов формування. Насамперед, така ситуація обумовлена неоднозначністю визначення сутності волі та пов'язаних з нею понять: одні фахівці заперечують існування волі як самостійного психічного явища, розглядають її в контексті інших